

Murádin Jenő

Szathmári Pap Károly kapcsán Bölöni Farkas Sándor házsongárdi síremlékéről

Szathmári Pap Károly születésének kerek számú, 200. évfordulója ad némi aktualitást annak, hogy a sokoldalúságáról ismert alkotó egy föltáratlan vállalkozásáról ezen a helyen számot adjak. Megtámogatja a kezdeményezést az a körülmény, hogy egy közelebbi kormányhatározat a művész születésnapját, január 11-ét a Román Fotográfia Napjává nyilvánította. Ennek 2012. január 11-re időzített rendezvényei már előre vetítik kiadványok megjelentetését, szakmai konferenciát, emléktábla-avatást, síremlékállítást.

A Kolozsváron született és élete delétől Bukarestben élt Szathmári Pap Károly (1812–1887) két kultúra vonzaskörében írta be nevét kora művészetének történetébe. Festő volt és rajzoló, akvarellista és litográfus, európai összefüggésekben pedig mindenekelőtt fotográfus, a fényképészet úttörő műfaji megújítója.

Mindössze egy plasztikai-szobrászi munkájáról tudunk Szathmárinak. Ez a mű Bölöni Farkas Sándor síremlékszobra. Megbízóit a szükség vitte rá, hogy hozzá forduljanak, mivel azokban a korai időkben Kolozsváron szobrászok még nem működtek. Szathmári viszont a szokatlan feladatnak is legjobb tehetsége szerint tett eleget.

Ez a mű kultúrtörténeti szempontból is különleges értéket képviselt. Tárgyi valóságában testesítette meg a Bölöni-kultuszt, fölállításától kezdődően másfél-száz éven át. Ezért indokolt, hogy a szobor keletkezéséről éppen Bölöni Farkas emlékezetével és társadalmi megbecsülésével összhangban, tehát mélyebb merítéssel essék szó.

Tengernyi irodalma van annak, milyen mozgósító hatást gyakorolt Bölöni Farkas Sándor könyve, az *Utazás Észak-Amerikában* a polgárosodás hajnalán lejátszódó reformmozgalomra. Az egymás után két kiadást megélt könyvet hiába tiltotta be utóbb a cenzúra, gondolatai – az erdélyi viszonyokkal szembe állított amerikai szabad társadalom példája – megtette erjesztő hatását. Széchenyi magasztaló szavai szerzőjének többet jelentettek, mint a megtestesítő kitérítések sora, melyeket a reá valló szerénységgel legszívesebben elkerült volna. Bár a Magyar Tudós Társaság (az akadémia) 1834-ben tagjává választotta, ő továbbra is a főkormányzók pipafüstös, egészségtelen szobáiban, guberniumi fogalmazóként tengette életét. Kezdeményezéseiért, a kolozsvári Nemzeti Színház melletti kiál-

lásáért, a kaszinó, a takarékpénztár, a létrehozandó Múzeum-Egylet ügyeinek fölkarolásáért nem várt elismerést. Aszkétikus visszavonultságban maradt, egyedül küszködve sorvasztó betegségével.

Élete végső napjait az emlékezetéért legtöbbet tevő Jakab Elek történész próbálta földeríteni,¹ és gróf Gyulay Lajos, a pályatárs és közeli barát tett említést naplójában a nála tett utolsó látogatásról.²

Temetése a reformeszmék melletti tüntetéssel ért föl.

Kolozsvárt éppen akkor javában folyt a reformkori erdélyi országgyűlések legfontosabbika, az 1841–43-as diéta. A Redut termében ülésező küldöttek egy része testületileg vonult ki a Házsongárdi temetőbe, a csikorgó hidegben, hogy kegyeletét az elhunyt földi maradványai előtt lerója. Magát a végső búcsúztatás menetét Jakab Elek rekonstruálta: „*Farkas S. 1842-n febr. 2-n östvefelé hagyta el e földi életet. [...] A temetés febr. 4-én volt d.u. 4 órakor, koporsója felett Kriza János, akkor kolozsvári unitárius pap könyörgött, hármóniás ének mellett 24 fáklya lángja között kísérté a köztemetőbe nagy sokaság; melynek egy része az országgyűlési követi kar volt; a sírnál Pálffy János küküllővármegyei ellenzéki követ beszélt.*”³

Mennyire tudatosult Bölöni Farkas Sándor szellemi hozzáállása a reformmozgalomhoz, azt mi sem példázza jobban, mint a korszak két kolozsvári lapjának állásfoglalása. Míg a Méhes Sámuel szerkesztette *Erdélyi Híradó*ban, a reformpárti empátiáját nyíltan vagy burkoltan képviselő lapban, méltató írást és a síremlékre hirdetett gyűjtés eredményének folyamatos közlését találjuk, addig az ifj. Szilágyi Ferenc által kiadott *Múlt és Jelen* még említést sem tett Bölöni Farkas haláláról.

A szabadságeszményekkel mélyen rokonszenvező Kőváry László egy gondolattal továbbfűzte a Bölöni-kultusznak a síremlék fölállítással tápot adó mozgalom történetét. *Székelyhorról* című, 1842-ben Kolozsvárt megjelent kötetének egy passzusát átemelve, a szélesebb olvasótáborhoz szóló *Beszélytár* című kiadványában nyomatékosította álláspontját. „*S legyen szabad most kérdenem: valjon a néhány nap után [ti. a temetést követően] tervelt szobor, nem méltó emléke leend-e? [...] Ne vonjátok meg tőle a háládatosság érzelmét, hiszen a nemzet dicsősége egyesek homlokáról sugárzik alá; s e korán elholt gyermekével a hon nem fog megszégyenülni.*”⁴

¹ Jakab Elek: *Bölöni Farkas Sándor és kora*. KerMagv 1870. V. köt. 241–334.

² Gróf Gyulay Lajos: *Napló (1820–1848)*. Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Csetri Elek. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2004. 279–280.

³ Jakab Elek, i. h. 329.

⁴ Kőváry László: *Bölöni Farkas Sándor*. Beszélytár, Kolozsvárt, 1843. 4–7.

A közösségi hozzájárulással tervezett kegyeletes emlékállítások története, végig a századforduló-századelő idejéig, azt mutatja, hogy a kezdeti lelkesedés az esetek többségében alábbhagyott, és a nehezen összegyűlt pénzalapok miatt a megvalósítás évekig elhúzódott.

Bölöni Farkas hamar elkészült síremléke a kivételesen ritka eseteket példázza.

A síremlék-állítás ügyének fölkarolását Kriza János, a kolozsvári unitárius egyház lelkésze (a későbbi püspök és a *Vadrózsák* népköltészeti gyűjtemény neves szerzője) és Brassai Sámuel vállalta magára.

A kezdeményezésnek az egyház konzisztóriumai jegyzőkönyveiben is nyoma maradt. 1842. február 28-i ülésük bejegyzésében olvasható: „*Javaslatba hozatván, mi szerint néhai Farkas Sándor kedves atyánkfia sírja fölébe czélszerű emlék állítására aláírási ív nyitassék*”.⁵ Mivel az elhunyt nagybecsű könyvtárát végrendelkezésében egyházára hagyta, a konzisztórium a hála érzésével adott ennek is kifejezést. „*Egyszersmind – olvashatjuk folytatásképpen a fenti jegyzőkönyvből – tisztelt néhai atyánkfianak megjelent könyomatú melyképe [Sikó Miklós munkája] a néhai jelleméhez illő egyszerű rámába, üveg alatt tétessék a könyvtárba.*”

Az *Erdélyi Híradó* 1844 nyaráig tíz közlésben tette közzé az adományozók névsorát, mintegy buzdításul a további adakozásokra. A névsorból néhány kiemelt név azokra vonatkozik, akik személyükben is közel álltak a mindössze 47 éves korában elhunyt Bölöni Farkas Sándorhoz. Gróf Gyulay Lajos 64 forinttal, Brassai Sámuel 12 forinttal, Kelemen Benjámín (Wesselényi Miklós gazdatisztje) 8 forinttal, Mikó Mihály (csíkszéki aljegyző) 11 forinttal, Tiltsch János könyvtáros (az *Utazás Észak-Amerikában* kiadója) 1 arannyal járult hozzá a költségekhez.

Az anyagiak biztosítékával a „síremlék bizottmány” nevében Kriza 1844. május 29-én azt jelentette, hogy az emlékmű díszes talapzatára a „*kolozsvári építész, Kagerbauer Antal úrral tett egyezés szerint*” a szobordíszes mű a Házsongárdban még abban az évben fölállításra kerül.⁶

A monumentális talapzat és a reá kerülő szobor elkészültének ügye itt kettéválik. Közülük csak az előbbi követhető tárgyi leírásban.

Kagerbauer Antal építőmester (1814–1872) megbízatása egészen kézenfekvő volt. A klasszicizmus és hangsúlyosan a romantika stílusában tervező alkotó

⁵ Az Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára. Főkonzisztóriumai és zsinati jegyzőkönyvek 1841–1843. Az 1842. február 28-i ülés jegyzőkönyve, 184.

⁶ Kriza János: *Bölöni Farkas Sándor síremléke tárgyában*. Erdélyi Híradó, 1844. június 7.

a korszak sokat foglalkoztatott jó nevű építészeként vált ismertté. Dolgozott Bonchidán, Tordán, Marosújváron és különösen sokat Kolozsváron. Ő fejezte be a Magyar utcai kétágú református templomot, építette a szentpéteri neogótikus római katolikus templomot, a Házsongárdban, a Bölöni Farkas-emlékművet követően, romantikus síremlékek sorát emelte, beleértve a Mikó-kriptát. Kolozsváron a Bölöni Farkas-sír díszes talapzatára kapott megbízása idején éppen a városi tanácsház (1841–1845) építésén dolgozott, így a munkálatok nyugodtabb pillanataiban jutott ideje az új vállalkozásra.

Az említett év, 1844 júliusának végéről bukkan föl egy híradás arról, hogy elkezdődött a monumentális oszlop talapzatának építése. *„Bölöni Farkas Sándor síremlékén már dolgoznak – írta az Erdélyi Híradó. – Egyike leend a kolozsvári sírkert szebbjeinek, közelében Kendeffy Ádáméval. E két, hazáért és szabadságért lángolt férfiak méltán nyugszanak egymás mellett.”*⁷

A sírhely kijelölése különös gonddal történt. A Házsongárd délkeleti magaslátán akkor még nem állott kiemelkedően magas vagy díszes sírhely. Berde Mózes szarkofágszerű síremléke vagy a Brassai Sámuelé, amelyek ma Bölöni Farkas nyughelyét határolják, csak sok évtized múltán kerültek helyükre. Valóban a korán elhunyt Kendeffy Ádámé volt a legközelebbi kimagasló obeliszk, melyet a közrefogó kőoroszlánokkal Hess János bajor származású szobrász készített. Jakab Elek még emlékeiből idézte *„e kitűnő hely”* kiválasztásának tudatos voltát, hogy az emblematikusan példázza a szellem kiválóságainak érdemeit, kegyeletes emléküket *„sokak fölött magasan állását”*.⁸ De nem sikkadt el e mozzanat a későbbi emlékezésekben sem. A kolozsvári unitárius kollégium 1901–1902-es értesítőjében dr. Kiss Ernő kollégiumi tanár így írt a síremlékről. *„Az élő kegyelet díszes emléket emelt porai felett, mely magasan emelkedik ki a többi gyászemlék közül, mintha Farkasnak még köbe vésett képmása is őrszemekkel tekintene végig a városon, és figyelné, vajon az lett-e már hazája, aminek ő álmodta.”*⁹

A szokatlanul magas kőoszlop a romantika kedvelte neogót stílusban mint négyoldalú hasáb emelkedik ki a föld felszínéről és vált át a közepétől nyolcoldalúvá. Tervezője a csúcsíveket mind a négy, mind a nyolc oldallapok végén egyszerű vakmérművekkel díszítette. A tetejébe került szobor talapzatát nyolc öntött fémlap keretezi, az arányosan beosztott felirattal: *Bölöni – Farkas – Sándor – az észak – amerikai – utazó – sz. 1795 – M.H. 1842.*

⁷ Kolozsvári napló. Erdélyi Híradó, 1844. július 30.

⁸ Jakab Elek, i. h. 241.

⁹ Kiss Ernő: *Bölöni Farkas Sándor*. In: A kolozsvári unitárius kollégium Értesítője az 1901–1902. iskolai évről. Szerkesztette Gál Kelemen igazgató. Kolozsvár, 1902. 107.

A szobor megrendeléséről alig-alig áll rendelkezésünkre valamilyen forrás. Bizonyos azonban, hogy Szathmári Pap Károly annál szívesebben vállalta a számára szokatlan megbízást, mivel a szabadság szellemének harcosát különösen közel érezte magához. Személyesen is jól ismerhette őt, hiszen Bölöni Farkas hivatali szolgálatán túl mindenütt ott volt, ahol a köz javára bármit is tehetett. Társalanságában, örökös agglegénységében gyakran lehetett látni Kolozsvár utcáin. Erről Kőváry László is megemlékezett: „Magas termete, magas homloka, nagy sas orra, beesett halvány arca, mély gondolkodó járása, vagy mélézva itt-ott a piaconi [főtéri] meg-megállása gyaníttatá, miképp e férfiban talán egy Cassius űzi hallgatag gondolatjátékát.”¹⁰

Ha tudott is Szathmári Bölöni Farkasnak Simó Ferenc által készített közkeletű litográfiájáról, a mintázáskor nem ezt a tudóvészesen beesett alkatú férfiportrét vette alapul. Az ő modellezése fiatalabb, erőteljes férfit ábrázol, homlokára alig ráforduló, oldalt szép hullámokban ereszkedő hajjal, erős metszésű orral és a klasszicitást hangsúlyozó római tóga redőzött felső részével. A büsztről Szathmári egy könyomatot tett közzé, mely a Kőváry szerkesztette *Beszélytár* 1843-as évfolyama első füzetének címlapján jelent meg. Erről az *Erdélyi Híradó* hirdetésszerű tudósítása számolt be. „Egyébiránt becsessé teszi a Beszélytárt Farkas Sándor mellszobra, mit fáradhatatlan Szathmárynk művészkezőnek köszönünk.”¹¹

A síremlék fölállításáról csak több évvel később tett említést Kőváry: „Temezőnk e szép emlékköve – írta – 460 frt-ba kerülve 1845-ben elkészülve állt.”¹²

A síremlékről Sikó Miklós készített 1854-ben könyomatba áttett rajzot, és a fotográfus Veress Ferenc 1865 körül fölvetett fényképe örökítette meg az elsők között. Különös megbecsülését jelezte, hogy Kolozsvár magyarsága 1873-ban ennél az emlékműnél ünnepelte először március 15-ét.

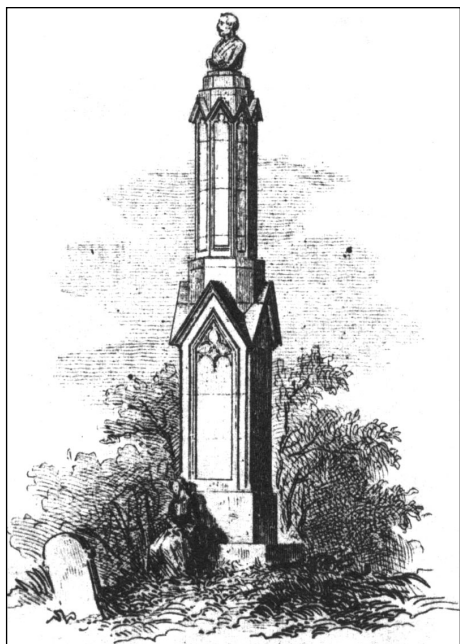
Sajnálatosan a mellszobrot 1999-ben egy júniusi vihar idején nekicsapódó faág ledöntötte. A kőbe faragott mellszobor fejét, erősen sérült állapotban, az egyházvezetőség elszállította, s jelenleg a kolozsvári unitárius templom raktározásra használt helyiségében található. A kár helyreállítására csak 2004-ben került sor.¹³ Az obeliszk helyreállítását Nagy Benjámint szobrász-restaurátor végezte el, példamutatóan. A neogót oszlop tetejére újraállított szobor azonban már nem a

¹⁰ Kőváry László: *Bölöni Farkas Sándor életrajza*. Napkelet [Pest], 1859. 7. sz. 104–105.

¹¹ *Kolozsvári napló*. Erdélyi Híradó, 1843. február 21. 87.

¹² Napkelet, i. h.

¹³ Gaal György: *Tört kövön és porladó kereszten*. Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010. 174.

Bölöni Farkas Sándor síremléke Sikó Miklós 1854-ben készült könyvátján

A síremlék egy mai felvételén

Szathmári Pap Károlyé. A Nemzeti Panteon Alapítvány által támogatott 2004-es felújításkor Ledniczky Tamás fiatal képzőművész szobra került a helyébe.¹⁴ Az akkor még főiskolai tanulmányait végző szobrásznövendék mintául vette ugyan a megsérült művet, de annak kifejező erejét, patinás archaizmusát visszaadni nem tudta.

Ez volt talán a legolcsóbb, de nem a szerencsésebb megoldás. Annál inkább, mert Szathmári eredeti szobormakettje, patinázott gipsz változatban az unitárius püspökség birtokában akkor még látható volt (ma valahol lappang), és sérült állapotában is mintául szolgálhatott volna a szokásos „pontozásos” újrafaragására, esetleg újraöntésére.

Bárhogyan történt is, ez a síremlék annyira egyedi és kiemelt történelmi értéke a Bölöni-kultusznak és Szathmári kolozsvári működésének, hogy történetének feltárása is számot tarthat a közösség érdeklődésére.

¹⁴ Köllő Katalin: *Felújított síremlék a Házsongárdban*. Szabadság, 2004. július 19.